

ЛІТЕРАТУРА ДЛЯ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ – ПОЧ. ХХ СТОЛІТТЯ

Мета:

ознайомити здобувачів освіти з особливостями українського літературного процесу кінця ХІХ – початку ХХ століття, а також розкрити тематичне різноманіття творів для дітей дошкільного віку означеного періоду.

Література:

1. Детская литература: Учебное пособие для уч-ся пед. училищ / В. Аникин и др. под ред.
2. Е.Зубаревой. – 3-е изд. , дораб. – М. : Просвещение, 1989. – 399 с.
3. Дитяча література. Хрестоматія. Маловідомі твори українських письменників II половини ХІХ – першої половини ХХ століття. Навчальний посібник / Упорядник Н.І.БогданецьБілоskalенко. — К. : Видавничий Дім “Слово”, 2006. – 256 с.
4. Українська дитяча література : Хрестоматія / Вступна ст.. та упор. Л.П. Козачок . – 2-ге вид. стер. – К. : Вища школа, 2006. – 519 с.
5. Українська дитяча література. Хрестоматія: У 2ч.: навч. посібник / Упоряд.: І.А.Луценко,
6. А.М.Подолінний, Б.Й.Чайковський. — К. : Вища школа, 1992. – Ч. 1 – 382 с.
7. Українська дитяча література. Хрестоматія: У 2ч.: навч. посібник / Упоряд.: І.А.Луценко,
8. А.М.Подолінний, Б.Й.Чайковський. — К. : Вища школа, 1992. – Ч. 2 – 286 с.
9. Дитяча література: навчальний посібник / Д.М.Білецький та ін. – К. : Радянська школа, 1967 – 543 с.
10. Дитяча література: Теорія. Історія. Практика : навчально-методичний посібник для студентів філологів спеціальності “Педагогіка і методика середньої освіти” / Автор-укладач Л.О.Бондар – Миколаїв. – 234 с.

Ключові поняття: оповідання, дитяча періодика, вірш.

План

1. Особливості розвитку дитячої літератури означеного періоду.

2. Творчість М. Коцюбинського.
3. Творчість С. Воробкевича.
4. Творчість Я. Щоголева.
5. Творчість Л. Українки.
6. Творчість О. Олеса.
7. Творчість П. Грабовського.

Найбільших успіхів у галузі дитячої літератури другої половини ХІХ— початку ХХ ст. досягли Л. Глібов, Леся Українка, П. Грабовський, С. Васильченко, Винниченко але й інші письменники створили ряд визначних творів для дітей.

Психологією дитини, багатством її внутрішнього світу цікавився творець української соціально-психологічної прози Панас Мирний (1849—1920). Різні типи і характери дітей виведені в його «образку» з життя «День на пастівнику». В дитячу літературу з деякими скороченнями ввійшло оповідання «Морозенко» — одна з найбільш поетичних і трагічних історій життя дитини, яку загубив несправедливий суспільний лад. Панас Мирний написав соціально-психологічне оповідання «Пригода з «Кобзарем», де сила поетичного генія Т. Шевченка подається через драматичний сюжет з дитячого побуту. Дітям доступні уривки з роману «Хіба ревуть воли, як ясла повні?» (дитинство Чіпки), повісті «Лихі люди», а також «Казка про правду і кривду», які вводили у світ соціальних проблем.

Невеликою порівняно є спадщина співця знедоленого селянства А. Тесленка (1882—1911), бо сам він не дожив й до тридцяти років. Але це був сильний і оригінальний талант. Його два оповідання «Школяр» і «Наука» — цілий розділ дитячої літератури. Трагедія Миколки, допитливої, духовно багаті дитини, що прагне до знань, але замість навчання стає поводитирем сліпого жебрака, була трагедією багатьох талановитих дітей бідноти. Завжди голодна Парасочка, що так і не може засвоїти жебрацької науки — це уособлення дітей трудящих, що прагнули радощів дитинства. Картини дитинства, що є суспільною драмою, проходять через оповідання «Немає матері». В дитяче читання увійшов і антирелігійний твір А. Тесленка «У схимника».

У кінці ХІХ— на початку ХХст. чимало творів про дітей і для дітей написали західно-українські письменники. Найрізноманітніші образи дітей створив видатний письменник В. С. Стефаник (1870—1936) у новелах «Новина», «Мамин синок», «Підпис», «Кленові листки», «Пістунка», «Діточа пригода», «Шкільник», «Лесева фамілія». Через показ дитячої психології і поведінки він глибше розкривав життя зубожілих широких мас західноукраїнського селянства, становище яких покладало на маленькі плечі

непосильну ношу боротьби за існування. В дитяче читання ввійшли новели «Катруся», «Палій», «Камінний хрест». Сповнені трагізму, вони засуджують суспільний лад, за якого гинуть діти, поневіряються весь свій вік по багацьких стайнях наймити, змушені кидати рідну землю у пошуках кращого життя емігранти.

Проблеми дитинства, що проходить серед безпросвітних злиднів, знайшли художнє втілення у творах Марка Черемшини (І. Ю. Семанюк, 1874—1927). Новели «Карби», «Чічка», «Злодія зловили» та інші допомагали дитячому читачеві краще зрозуміти жорстокість і несправедливість суспільства. Малий сирота, щоб не вмерти з голоду, ссе вим'я корови. Прозваний злодієм, побитий, острижений па глум багачами, нікому не потрібний, він, напевно, загине під тином («Злодія зловили»). Діти вчилися у Черемшини співчуттю до знедолених, ненависті до ситих і жорстоких.

Твори для дітей Я. Щоголева (1824—1896) були більш відомі, ніж інші його вірші. «Чередничка», «Вівчарик» — скільки в них дитячої безпосередності, який трагізм сирітського життя! Праця, важка праця вдень і вночі за кусень хліба чекає хлопчиків, що вчаться ткацького ремесла («Ткач»). Є в Я. Щоголева чудова поезія «Косарі», яка славить працю. Це не ідилія, а цілком реалістична картина красою сповненої діяльності трудящих. Вона була дуже популярною серед дітей.

На перший план питання морально-релігійного виховання ставили О. Кониський, Ганна Барвінок, І. Спілка, Ст. Горський. Вони проповідували гуманізм, всепрощення, віру в божу справедливість. Письменники часто використовували форму сну, який приходив до дитини напередодні великих релігійних свят і спрямовував на добрі справи.

В творах для дітей О. Кониського («Проповідь на горі»), Б. Дідицького («Юрасів сад»), І. Липи, І. Пасічинського, Є. Паславського), Д. Йосифовича та багатьох інших змальовувалося історичне минуле українського народу, Саме творами такого характеру наповнював свої читанки О. Барвінський, один з редакторів львівського дитячого журналу «Дзвінок».

В кінці ХІХ — на початку ХХ століття зростає інтерес до проблем дитячої літератури знайшов свій вияв у швидкому кількісному зростанні дитячих журналів «Ластівка», «Приятель дітей», «Бібліотека для молодіжі», «Дзвінок» та інші).

Більшість із них виходила на Західній Україні та Буковині. Типовими для цих журналів були вірші і оповідання, реакційна спрямованість яких розкривається уже в заголовках: «Моліться богу», «Молися і трудися», «Молитва ломить залізо», «Як показав наш найясніший цісар уже за дитинства своє добре серце».

У розвиток української дитячої літератури певний вклад вніс Львівський двотижневий ілюстрований журнал для дітей та юнацтва «Дзвінок» (1890—1914). У ньому друкувались твори Т. Шевченка, Марка Вовчка, Ю. Федьковича, С. Руданського. Співробітниками «Дзвінка» в різний час були І. Франко, Леся Українка, М. Коцюбинський, Л. Глібов, П. Грабовський, І. Нечуй-Левицький. Журнал сприяв ознайомленню з творами кращих українських письменників, консолідації письменницьких сил, друкував переклади з російської та зарубіжних літератур (твори О. Пушкіна, М. Лермонтова, І. Крилова, Лафонтена). Вперше на сторінках дитячої періодики з'явився науково-популярний нарис (М. Коцюбинський «Нюрнберзьке яйце», Дніпрова Чайка «Казка про сонце і його сина», Б. Грінченко «І. Котляревський»).

До кінця ХІХ— початку ХХст. належать перші спроби критики, узагальнення і вивчення розвитку української дитячої літератури. Це були переважно огляди й рецензії на книги в таких періодичних виданнях, як «Киевская старина» (1882—1906), «Україна» (1907), «Южний край», «Жизнь Юга», «Рідний край», «Літературно-науковий вісник». Значний вклад у теорію й критику дитячої літератури вніс І. Я. Франко, який й виклав цілісну систему поглядів на те, якою повинна бути література для дітей.

Жанрово українська дитяча література досить різноманітна: тут були повісті, оповідання, казки, вірші, загадки. Виникає жанр художнього нарису, зразки науковопопулярної літератури. Досягненням літератури було створення чудової поезії для дітей, зокрема пейзажної лірики.

В кінці ХІХ— на початку ХХст. ширшають тематичні обрії дитячої літератури. Крім показу безпросвітнього життя сільської і міської дівчати, шкільного побуту письменники вдаються до зображення історичного минулого українського народу.

Українська дитяча література збагачувалась жанрово і тематично за рахунок перекладів з російської літератури (казки О. Пушкіна, В. Жуковського, П. Єршова, М. Салтикова-Щедріна, байки І. Крилова, твори Л. Толстого, М. Горького), а також зарубіжних письменників (Вільгельма Гауфа, братів Грімм, Марка Твена, Данієля Дефо, Мігеля Сервантеса, Джонатана Свіфта, Ганса-Кристіана Андерсена).

Українська дитяча література розвивалася у тісному взаємозв'язку з усією художньою літературою. Перед нею поставали ті ж проблеми боротьби за реалізм, вплив сентименталізму, романтизму.

Михайло Михайлович Коцюбинський народився 17 вересня 1864 р. у м. Вінниці, на Подільщині, в родині дрібного чиновника, хоч «вдачею, як зовнішньою, так і духовною, своєю культурністю він відрізнявся від

демократичної української інтелігенції і нагадував собою польського родовитого аристократа».

В автобіографічних матеріалах письменника рідко згадується ім'я батька. «Для Коцюбинського з його виразним нахилом до аристократизму не тільки духового та з дуже делікатною амбітністю, — вважав С. Єфремов, — могло прикрою бути згадкою невисоке, та в очах громадянства й непочесне, становище службове його батька». Натомість матір — Ликеру Максимівну Абазу, яка вражала сучасників манерою поведження, своєю «світськістю» й «аристократизмом», Коцюбинський згадує дуже часто з гордістю і незмінним пієтетом.

Ликера Максимівна вийшла заміж у 18 років проти волі своїх батьків за вдівця з двома дітьми. Шлюб її не був щасливим. Безперервні мандри чоловіка дратували й тривожили її серце, сіяли невпевненість у завтрашньому дні. А «Михайло Матвійович чимдалі все більше замикався в собі, пиячив», — згадує свого дідуся Ірина Коцюбинська, — а підвипивши, ставав нестриманим і лютим. Зрештою, він кинув сім'ю напризволяще й оселився в селі Тростянець, Брацлавського повіту. Там він і помер в 1886 році»³.

Всю свою любов мати віддавала первістку, Михайликові, Мусі, їй належить значна роль у формуванні естетичних смаків сина. Від матері успадкував «психічну організацію, чутку і вражливу», «нахил до всього гарного та любов і розуміння природи» [308]. Вона розвинула в нього інтерес до мистецтва, літератури й народної пісні, почутої з уст старого кобзаря Купріяна, якому мати, на його прохання, часто давала притулок. Народна пісня, легенда, переказ визначили стилістику, образний лад, а відтак і систему заманіфестованих твором ідейно-естетичних цінностей.

Початкову освіту Коцюбинський отримав удома під керівництвом домашнього вчителя Я. Богачевського, який підготував хлопця зразу до третього, випускного, класу початкової школи в м. Барі (1875). Свій талант до навчання Коцюбинський підтвердив і в наступні чотири роки (1876—1880), будучи учнем Шаргородського духовного училища (бурси), де він вирізнявся не тільки прагненням до знань, гармонії й краси, а й своїм аристократизмом. «Він мав вигляд паненяти і взагалі вирізнявся з околишнього гурту буруватих хлопчаків, що повиростали на сільському просторі, серед демократичних обставин попівських та дяківських родин»¹, — згадував ' його шкільний товариш О. Саліковський.

Тут, в училищі, у Коцюбинського утвердився нахил до красного письменства: «... Вже на 12 році я писав велику повість з фінського життя (поросійськи, правда)», — оскільки українську мову чув з уст няньок, сільських дітей і народних пісень, але не розмовляв нею. Інтерес до української мови прокинувся в нього за дуже дивних обставин. Приблизно в дев'ятирічному

віці він захворів запаленням легенів і в напівпритомному стані (через високу температуру) заговорив по-українськи. Здивовані цим фактом, рідні ще довго обговорювали його, «і це збудило в хлопцеві вже свідоме до рідного слова зацікавлення, — писав С. Єфремов. — Зацікавлення це було таке велике, що 9—10 років хлопець почав був складати пісні українською мовою на зразок народних» На 13-му році життя йому до рук випадково потрапило кілька томів «Основи», оповідання Марка Вовчка, «Кобзар» Шевченка і безповоротно спрямували юнака «на свідомий український шлях» [309].

1881 р. Коцюбинський вступає до Подільської духовної семінарії, де зближується з членами таємних народницьких організацій «Подільська дружина» і «Подільська група партії «Народна воля». Гуртківці «ковтали нелегальну літературу й напам'ять виучували революційні гімни, збирались потай та виробляли плани, як запровадити в Росії соціальну справедливість і політичну волю поза національними розмежуваннями, бо про них ніхто з нас і гадки не мав»¹.

Під час розгрому цих організацій (1883) у Коцюбинського було (роблено обшук і встановлено над ним таємний нагляд поліції, який провадився до останніх днів його життя. Проте юнак і далі підтримував зв'язки з членами народницького гуртка «Немирівська ліга», хоч бурхливою «революційною» діяльністю не відзначався. У семінарію Коцюбинський прийшов світоглядно сформованим українцем, для котрого народовольська ідея впорядкування соціальної справедливості Росії, коли такої нема на Україні, не могла бути прийнятною. Духовної семінарії (з невідомих причин) Коцюбинський не закінчив, хоч прагнув учитися далі, мріяв скласти іспити за гімназію і вступити до університету. Та цій мрії не судилося справдитися. Багатодітна родина, в якій, крім нього, було ще четверо молодших братів і сестер: Ліда (1869—1916), Хома (1870—1956), Льоня (1872—1907), Ольга (1877—1922), потребувала опіки і захисту: «Незабаром мене спіткало велике горе: любима мати осліпла. Скоро після того батько втратив посаду — і утримування цілої родини впало на мене, як на найстаршого. Я мусив учитись і заробляти... Про якусь урядову або й громадську службу нічого було й думати, і я заробляв хліб приватними лекціями (на що теж не мав права як піднадзорний)».

2. Перші літературні спроби. Не маючи змоги вступити до університету, Коцюбинський неухально працює над підвищенням свого загальноосвітнього рівня. В інтелектуальному зростанні підлітка велику роль відіграли книги. «Серед тих авторів, яких я ковтав десятками, — писав про свої шкільні роки у листі до М. Мочульського, — найбільше вражіння зробив на мене Марко Вовчок, а потому Шевченко» [6, 42]. Його перше оповідання «Андрій Соловійко, або Вчення світ, а невчення тьма» (1884) — це намагання

підпорядкувати своїм ідейним задумам окремі художні засоби Т. Шевченка та І. Нечуя-Левицького, зокрема, спосіб використання пейзажу. За композиційною функцією, як і в багатьох творах І. Нечуя-Левицького, початковий пейзаж в оповіданні Коцюбинського виступає частиною експозиції, а отже й фоном життя сільської бідноти. «Слід» Шевченка бачиться в сюжеті оповідання, яке супроводжується епіграфами: «За що, не знаю, називають хатину в гаї тихим раєм?», «Учітєся, брати мої», «Тяжко, важко в світі жити сироті без роду»; і в ліричній настроєвості відступів-пояснень, у контрасті між зовнішньою красою природи і драмою життя селянина. Коцюбинський дав прочитати свій перший твір Цеславу Нейманові, який порадив автору кинути цю безнадійну для нього справу і «не калічити святу нашу мову»¹. Критика Ц. Неймана вразила і розчарувала Коцюбинського, хоч, на щастя, не відбила охоти писати. Два наступні оповідання «21 грудня, на Введеніє» (1885), «Дядько та тітка» (1886) Коцюбинський писав «для себе», як літературні вправи і за життя не публікував. Прототипами героїв цих оповідань були рідні і близькі Коцюбинського: мати, сестра, брат, дядько, тітка, він сам, під власним іменем, автор — Муся. Такий високий ступінь автобіографізму — ще один знак того, що вони не призначались для друку.

Серед початкових спроб Коцюбинського є й віршовані твори (альбомні вірші «Новорічне побажання», «Марусі М.», «Шановній пані Н. Г.»). Один із них — вірш «Наша хатка», надрукований у квітневому числі львівського дитячого журналу «Дзвінок» 1890 р., став літературним дебютом М. Коцюбинського. Прагнучи налагодити міцніші зв'язки з галицькими видавцями, Коцюбинський влітку дебютного року побував у Львові, де познайомився з І. Франком, М. Павликом, редактором газети «Діло» (І. Белеєм), редакторами журналів «Правда» (О. Барвінським), «Зоря» (В. Лукичем), «Дзвінок» (В. Шухевичем) та ін. Після повернення додому він активно листується з галичанами, інтенсивно публікується у їхніх виданнях.

29 жовтня 1891 р. Коцюбинський екстерном складає іспит на звання народного вчителя у Вінницькому реальному училищі. Не доїдання в семінарські роки підточили здоров'я Коцюбинського. Для його покращення він їде в село Лопатинці домашнім учителем. Як учитель, Коцюбинський зарекомендував себе з найкращого боку.

У Лопатинцях, крім педагогічної, Коцюбинський проводить просвітню роботу серед селян, прислухається до живої народної мови, записуючи слова і вирази, почуті від старих людей і дітей, збирає народні соціально-побутові та історичні пісні, легенди про Кармелюка; цікавиться звичаями і мовним багатством сільського люду. У Лопатинцях написано оповідання «Харитя» (1891), «Ялинка» (1891), «П'ятизлотник» (1892) та повість «На віру» (1891).

Коцюбинський прагне на матеріалі села, традиційному для української літератури ХІХ ст., художньо осмислити важливі злободенні проб леми, що висувало саме життя.

Читання книжок, педагогічна праця надихнули М. Коцюбинського на створення позитивного образу людини — тепер уже не інтелігента-просвітянина, а селянина-бідняка з його вічною проблемою: якою дорогою йти, де знайти щастя («Ціпов'яз» (1893), «Маленький грішник» (1893), «Помстився» (1893), казка «Хо» (1893). Основ ними рисами головних персонажів цих творів є розум, чесність, щирість, добре серце. Шукаючи позитивного героя, письменник спиняється на образі людини, що не може змиритися з нестерпними умовами, патріархальними звичаями і, обстоюючи своє право на людське життя, стає на шлях боротьби проти них. В основу сюжету повісті «На віру» покладено нещасливу долю селянина в особистому, подружньому житті. Зі спогадів Гната про своє дитинство постає картина тяжкої праці і напівголодного існування селянського хлопчика, який дуже рано збагнув, що для селянина немає щастя на землі. Селянська доля — до знемоги надриватися на роботі, голодувати і змученим, без вечері, лягати спати. Мрії про краще, щасливе життя він поєднує з родиною, та мати коханої видає її заміж за багатшого, їхня спроба жити щасливо «на віру» закінчується трагічно.

Леся Українка. Духовна аура, в якій зростала і формувалась поетеса, була надзвичайно багата і сприятлива для початку творчості. Серед друзів родини — М. Старицький і М. Лисенко, І. Франко, М. Комаров та ін. Не абияке місце серед джерел впливу на особистість поетеси посідала і сповнена ніжної краси волинська природа, зелене Полісся, що так феєрично ожило згодом у «Лісовій пісні». Чарівний, фантастичномеланхолійний образ рідного краю супроводжуватиме поетесу протягом усього життя. Та найбільше значення мала для Лесі, мабуть, література, якою жила й дихала, яку засвоювала з ранніх років, і в міру опанування мовами — в оригіналах. Навіть дитячі забави молодих Косачів, як свідчили друзі й рідні, мали літературний характер. Живила, формувала естетичні смаки молоді поетеси і музика. Маючи тонкий музичний слух, вона із захопленням вчиться грі на фортепіано, імпровізує власні музичні твори, мріє стати піаністкою...

Тож природним став ранній початок поетичної творчості — перший вірш «Надія» написаний у 9 років, а в 1884 р. львівська «Зоря» опублікувала поезії «Конвалія» і «Сафо» під псевдонімом, що став справді-таки символічним — Леся Українка. Хоча виник він просто й природно: «Леся — зменшене ім'я, яким звали її в родинному крузі, Українка — територіальна вказівка, цілком природна й доцільна в галицькому часописі»,³ — писав М. Зеров.

Та вже перші творчі кроки, літературний дебют молодої поетеси були потьмарені важкою недугою — взимку 1881 р. Леся застудилася, в неї розпочався туберкульоз кісток, що згодом вразив і нирки — уперта і жорстока хвороба, що мучила Лесю все життя, з якою вела вона, як сама скаже згодом із гірким сумом, невщухаючу і тридцятилітню війну».

Вражає домашня освіта молодих Косачів, запроваджена матір'ю. Вона аж ніяк не нагадувала типове дворянське навчання «чому-ни-будь и как-нибудь» (особливо щодо дівчат) — це було глибоке й систематизоване опанування знаннями. Про навчання дітей Олена Пчілка листовно розповідала професорові Львівського університету Омеляну Огоновському, акцентуючи окремі моменти суто національного виховання: «В дітей мені хотілося перелити всю душу й думки — і з певністю можу сказати, що мені се удалося... Не знаю, чи стали б Леся й Мих[айло] українськими] літераторами, коли б не я... Власне, я «наважила» і завше окружала дітей такими обставинами, щоб українська мова була їм найближчою, щоб вони змалу пізнавали її якнайбільше».